

”כזה ראה וְחָסַל”:

הערות על החושים ועל תפקידיהם בשטחים הכבושים

אריאל הנדל

המכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות ע”ש כהן, אוניברסיטת תל-אביב

להלן עדותו של רסלאן מחאג'נה, עובד שטח של ארגון בצלם:

ביום שישי, 25.10.02, הגעתי למחסום אל-תופאח בשעה 08:15... דיברתי עם ניר מדובר צה”ל והוא אמר לי ששמי נמצא בידי החיילים במחסום ושאני יכול לעבור במחסום לכיוון אל-מוואסי. הסברתי לו איך המחסום בנוי, שאני לא רואה חיילים מולי ושמסוכן לעבור את שער הברזל מבלי שיהיה תיאום מראש ומבלי שהחיילים השומרים במגדלים ידעו מי אני. מהמקום שבו עמדתי לא רואים אף חייל. הם נמצאים בתוך מגדלים מפלדה וכנראה גם מאחורי שקי חול, שמפוזרים בצד השני של המחסום במקומות שונים. אחרי המתנה של כמעט שעה, בשעה 09:30, ניר הודיע לי שהוא העביר את תיאורי לחיילים במחסום ושאני יכול לצעוד לכיוונם. הוא אמר לי להחזיק את תעודת הזהות הכחולה שברשותי בידי ולהרים אותה למעלה, כדי שהחיילים יוכלו לראות בברור את ידיי. לכן לקחתי אתי רק מחברת וויתרתי על המצלמה. את הפלאפון הכנסתי לכיס. צעדתי באיטיות לכיוון המחסום כששתי ידיי מורמות למעלה. באחת החזקתי את תעודת הזהות שלי ובשנייה את המחברת. צעדתי באיטיות בערך שלושים מטרים ואז שמעתי צעקה בערבית מכיוון אחד המגדלים: “עצור”. עצרתי ודיברתי בעברית. הסברתי לחייל שאני נכנס באישור דובר צה”ל ושהשם שלי נמצא בידיהם. לא ראיתי את החייל שאתו דיברתי. כנראה שהוא היה בתוך אחד המגדלים. הוא אמר לי להמתין במקום ולא לזוז. הוא דיבר אתי בעברית. אחרי שהמתנתי כשתי דקות הוא הורה לי לחזור. הוא אמר שאין לי אישור כניסה. ניסיתי להסביר לו שיש לי אישור מדובר צה”ל אבל צעקותיו גברו והוא הורה לי לחזור מיד למקום שממנו הגעתי. חזרתי לאחור וטלפנתי לניר מדובר צה”ל. סיפרתי לו מה קרה והוא הבטיח שהוא יטפל בנושא במהירות. אחרי חצי שעה הוא ביקש ממני לחזור ולצעוד לכיוון המחסום. עשיתי שוב את מה שעשיתי לפני כן, אך הסיפור חזר על עצמו. ארבע פעמים ניסיתי להיכנס ובכל פעם קרה אותו דבר. רק בשעה 13:15 החיילים אפשרו לי להיכנס לאל-מוואסי (סוויסה 2003, 6–5, ההדגשות שלי).

* תודה לעדי אופיר ולשני הקוראים האנונימיים מטעם תיאוריה וביקורת על הערותיהם מאירות העיניים.

1. מבוא

לחמשת החושים שמור תפקיד חשוב ביותר בחיי האדם. עם זאת, בין החושים השונים ישנו מדרג של חשיבות, ודומה שכל בר-דעת יסכים שמוטב להיות תתן מלהיות חירש או עיוור. בחלוקה גסה אפשר להצביע על שני סוגי תפקידים שהחושים ממלאים: תפקידים פוזיטיביים ותפקידים מניעתיים. הראשונים הם אלו המאפשרים לאדם ליהנות מן הדברים הטובים שבעולם, כגון יפי הנוף, מוזיקה טובה, ריחות וטעמים. האחרונים הם המאפשרים לאדם להימנע מסיכונים וממכשולים. בעוד שבתפקידים הפוזיטיביים לא תמיד פשוט לקבוע מדרג אחד של חשיבות החושים, הרי בתפקידים המניעתיים המצב בהיר יותר. ההתרעה מפני מכשולים וסכנות מתבצעת באופן כמעט בלעדי בידי שני חושים: השמיעה, ובעיקר הראייה. מבחינת התפקוד בחיי היומיום, נראה שהעיוורים מתקשים יותר מכולם: הראייה חיונית להתמצאות במרחב, להשמרות מפני סכנות, להבחנה בין זר לידיד וכן הלאה. בשטחים הכבושים, כך אטען, שמור היה דווקא לחוש השמיעה תפקיד בכיר מזה שנשמר לו במקומות אחרים. בשנים האחרונות גברה חשיבותו של תפקיד זה והוא אף זכה לקדימות על פני חוש הראייה. עם זאת, בחודשים האחרונים הולכות ומתמסדות פרקטיקות המערערות על מצב זה, פרקטיקות המנטרלות את חשיבותו של חוש השמיעה ומעמידות את הפלסטינים בשטחים במצב חשוף ופגיע מתמיד.

נוסף על כך, אבקש להראות כיצד מוגדרים יחסי השמיעה והראייה בשטחים. למי מותר להביט במי? מי חייב להאזין ומי לא יקשיב למי לעולם? מה רואים ומה שומעים הפלסטינים, החיילים והאזרחים הישראלים? בעזרת מיפוי של הנראות והנשמעות אנסה לתרום לאפיון מבנה השליטה הישראלית בשטחים הכבושים.

2.

בחיינו של אדם הנמצא תחת כיבוש צבאי ישנן דאגות נוספות על אלו של אזרח מן השורה. נוסף על ההתנהלות הרגילה במרחב — מציאת הדרך, חציית כבישים, הימנעות ממכשולים, הבחנה בין אזורי מגורים, מסחר ופנאי — עליו להתמודד גם עם רשויות הכיבוש. על האדם הנכבש לדעת מתי אפשר לצאת לרחוב ומתי אי-אפשר לעשות זאת; איזו תעודה יש להציג והיכן; מתי עליו לעצור ומתי להמשיך ללכת; מתי עליו לפתוח את דלת ביתו ומתי עליו לסגור אותה.¹ ייתכן שבמשטרי כיבוש אחרים ברחבי העולם התמסדו הכללים הללו עד שהפכו לקוד חוקי קוהרנטי ויציב, אולם בשטחים הפלסטיניים הכבושים לא קרה הדבר מעולם.

¹ מובן שגם אזרח במדינה מתוקנת חייב לדעת את הדברים הללו. עם זאת, הידע והציות מוטבעים אצל האזרח באופן שונה ומעורר בהרבה. אדם החי תחת כיבוש — ואינו עובר את מסלול המנגנונים האידיאולוגיים של המדינה — בקיא פחות בחוק, מחד גיסא, וסובל מהכוח המופעל עליו באופן מפורש וישיר יותר, מאידך גיסא.

- אף שחלפו יותר מ־38 שנים מאז כיבוש השטחים ביוני 1967, נותרה השליטה הישראלית בגדה המערבית וברצועת עזה בעלת אופי זמני. חדשות לבקרים מוצאים צווים ותקנות, שהשרירותיות היא להם תו־היכר בסיסי. תקנות אלו מסדירות כל מרכיב בחיי הפלסטינים, מבניית בתים ועד קטיף זעתר, אך דומה שהתקנות המשפיעות ביותר על חיי היומיום הן אלו העוסקות במרחב התנועה של הפלסטינים, וניתן למיין לכמה קטגוריות:
- א. תקנות המתייחסות ל**מרחב קבוע**: הגבלות על כניסה להתנחלויות, לבסיסי צבא ולשטחי אימונים, או הפקעה קבועה של שטח לצרכים שונים. אלו הן תקנות יציבות יחסית. יש מקומות שהפלסטינים יודעים שלא כדאי להיכנס אליהם: כך למשל, קשה לחשוב על מצב שבו פלסטיני יכנס במקרה להתנחלות.
 - ב. תקנות המתייחסות ל**מרחב משתנה הצמוד למרחב קבוע**: אזורי ביטחון סביב התנחלויות, בסיסים, גדרות וכבישים עוקפים. שטחם של אזורים אלו והתקנות העוסקות בהם משתנים באופן תדיר.
 - ג. תקנות המתייחסות ל**מרחב משתנה**: עוצר או "כתר" המוטלים על אזורים משתנים לפרקי זמן קצובים.
 - ד. תקנות המתייחסות ל**תנועתו של אדם יחיד במרחב**: עם אלו נמנות תקנות המעבר במחסומים וכן הזכות הנתונה לצבא לבדוק ולעצור כל אדם.

בשל השתנותם המתמדת של התקנות ושל המרחבים, מובן שהפלסטיני אינו יכול לרכוש ידיעה מוצקה ומבוססת של "מהו החוק". לאזרח ישראלי ממוצע ברור איזה מעשה הוא חוקי ואיזה מעשה אינו חוקי, ואם עולה בלבו ספק באשר לתת־סעיף זה או אחר בחוקי המס, כל שעליו לעשות הוא להתקשר לרואה חשבון, לעורך דין או ישירות לרשויות ולברר מהי התשובה הנכונה. הפלסטיני, לעומתו, חייב להתעדכן באופן קבוע. העדכון, יש לציין, הוא תמיד פסיבי. הפלסטיני אינו יכול להתקשר ישירות לרשויות ועל כן הוא חייב להותיר עצמו פתוח כקולטן למסרים מעדכנים.

ישנן שתי דרכים מרכזיות לעדכן את הפלסטינים בשטחים על צו או על תקנה: תליית מודעות או יידוע בקול במערכת כריזה. הדרך הראשונה נהוגה בעיקר לגבי הפקעות הקרקע הקבועות או לגבי תקנות יציבות יחסית. בכריזה הפומבית משתמשים בדרך כלל כדי להכריז על דבר זמני המתחיל באותו הרגע או בזמן סמוך, ובמיוחד על עוצר. פלסטיני חפץ־חיים מוטב לו שיותיר את אוזניו כרויות תמיד להודעה על עוצר קרב. הפלסטיני חייב להיות קשוב תמיד גם לאפשרות שייחשב בעיני מי מכוחות הביטחון ל"חשוד", ועל כן יופעל נגדו "נוהל מעצר חשוד". בניגוד לסצנה המפורסמת של לואי אלטוסר (2003, 55–56), הפלסטיני יסתובב למשמע הקריאה "הי אתה!" לא משום שהוטמע בו במהלך השנים מטען אידיאולוגי של חוק ושל סמכות, אלא פשוט מתוך החשש הבסיסי ביותר לחייו. לאחר אזהרה קולית: "עצור או שאני יורה!", יכול החייל — על פי חוק — לירות. חוסר הקשבה, חלימה בהקיץ, האזנה לווקמן או פשוט חירשות עלולים להוביל — וכבר הובילו לא פעם — למוות.

.3

בשטחים, אם כן, החוש העיקרי המזהיר מפני מוות או פגיעה קטלנית הוא חוש השמיעה. עובדה זו אף מודגשת מאחר שהפלסטינים – בעיקר בזמני עימות – סגורים בבתייהם ואינם רואים דבר מלבד ארבעה קירות. מאז פלישת צה"ל לערים הפלסטיניות במבצע "חומת מגן" ב-2002, חלק נכבד מתנועות הצבא במרחב הפלסטיני מתבצעות דרך קירות הבתים. החיילים עצמם הולכים והופכים במהלך העימות האחרון לבלתי נראים. סמליהם אמנם מתנוססים לעיני כל – מגדלי שמירה, מוצבים, חומות וטנקים – אך החיילים עצמם, נשקם ומבטם נותרים תעלומה בעבור הפלסטינים. הקטע הבא מצוטט מדוח של ארגון בצלם (סוויסה 2003, 5–6, ההדגשות שלי):

מחסום אל-תופאח [בכניסה לאזור אל-מוואסי ברצועת עזה] הפך למבצר צבאי שהמעבר בו כרוך בהמתנה ממושכת. המחסום נפתח ונסגר לפי שיקול דעתם של החיילים, ובשעת ארוחת הצהריים שלהם, למשל, נסגר המחסום. העובדים במחסום כמעט ואינם רואים את החיילים ואינם מסוגלים לשוחח אתם, גם במקרים דחופים, והעברת התעודות מתבצעת דרך חלון... אחר כך החיילים מורים לנו כדמקול לדחוף את השער השני ולעבור דרכו.

הקשיים במעבר במחסום אל-תופאח עולים גם מניסיונו של עובד השטח של בצלם, רסלאן מחאג'נה, שצוטט בפתח המאמר.

יחסי הראייה והשמיעה ברורים וחדים: רק לחיילים מותר לראות את הפלסטינים;² רק הפלסטינים צריכים להקשיב לחיילים. כל אפשרות אחרת תערער את המנגנון מיסודו. מובן שאינני טוען שאין מקרים שבהם פלסטיני מביט ישירות בחייל או שחייל מקשיב לפלסטיני, אך אין להתעלם מהעובדות הבאות: ראשית, פלסטינים מקבלים עונשים (עיכוב מכוון במחסום, "חיפוש מדוקדק" ברכב, סטירות ואף חמור מזה) על שהעזו להביט בחייל – אקט המתפרש כחוצפה. שנית, לפי עדויות שאספו אנשי ארגון שוברים שתיקה (2005), ישנה הוראה בלתי כתובה הקובעת כי "יש לבצע ירי על מנת להרוג כלפי כל מי שהוגדר על ידי מפקד הכוח – 'תצפיתן', קרי אדם העומד על גג ביתו, על המרפסת או בחלון הבית, עם או בלי אמצעי תצפית". שלישית, ישנם אמנם חיילים המקשיבים לפלסטינים, אך הם אינם מחויבים לעשות זאת, שכן היעדר החוק והשקיפות, כפי שיפורט, מותיר את הפלסטיני ללא זכות טיעון מול החייל.

² ב-14.1.2004 התפרסמה מודעה של ארגון בצלם, ובה רואים פלסטיני מציג תעודת זהות בפני מגדל גבוה ואטום. אין כל אפשרות לראות אם בתוך המגדל נמצא חייל, אם הוא ער ואם הוא מביט בכלל בפלסטיני המתין. פנס חזק מופנה – באמצע היום – כלפי הפלסטיני, כאילו במטרה להדגיש את יחסי הנראות ביניהם.

.4

הפנאופטיקון של ג'רמי בנתהם הוא המודל המזוקק ביותר של א-סימטריה ויזואלית. ראשיתו של הפרויקט הפנאופטי בסדרת מכתבים שכתב בנתהם בעת ביקורו ברוסיה ב-1786, המשרטטים תוכנית מתאר להקמת בית כלא שישמש מכונה חסכונית של פיקוח על אסירים. העיקרון הארכיטקטוני שביסוד בית הכלא פשוט: מגדל מרכזי וסביבו מבנה טבעתי. המבנה הטבעתי בנוי תאים-תאים הממלאים את כל רוחב הבניין. לתאים שני חלונות גדולים, בצד הפנימי ובצד החיצוני של הטבעת. האסירים מבודדים בתאיהם שטופי האור וחשופים לחלוטין לעין המפקח היושב במגדל, השרוי לעומתם בחסות הצל. המפקח יכול בעיקרון להתבונן בכל התאים בכל עת; האסירים, לעומת זאת, אינם יכולים לראות את המפקח ולדעת אם הוא צופה בהם ברגע נתון. בדרך זו האסירים המפוחדים מפנימים את הסמכות המפקחת, הרואה ואינה נראית, ונוכחותה הופכת לטוטלית הודות לחוסר היכולת להוכיח את היעדרה. האסירים אינם יכולים ליצור קשר עם שכניהם לתאים וכל קיומם הוא נוכח המגדל האפל. האסירים הופכים מקהל, מחברה, לאוסף של יחידים מופרדים.

הדמיון למצב בשטחים הכבושים ברור. עם זאת, במודל של בנתהם היו יסודות נוספים השונים באופן מהותי מהנעשה בשטחים. מבין יסודות אלו אדון במכניזציה ובשקיפות. המתקן הפנאופטי אמור היה לפעול כמכונת ענק משומנת. בנתהם התכוון, כך על פי מיכל גבעוני (2001), להמיר חומרי רע בחומרי טוב. היה זה מתקן תעשייתי המייצר "אנשים טובים", אלא שהמיכון לא התמצה בזה: הוא התבטא גם בהיעדר שרירות. לכלא הפנאופטי היתה מערכת חוקים קשיחה ומתוזמנת היטב. המתקן התאפיין בהקפדה על סדר ועל לוח זמנים, על היגיינה ועל תקנות קבועות.

השקיפות התבטאה בשני אופנים: ראשית, במערכת היררכית שבה כל שומר היה כפוף לממונה, שחייב היה דין וחשבון לממונה עליו, וכך עד הקצה העליון של שרשרת הניהול. המידע אמור היה לזרום במערכת באופן רציף וללא כל הפרעה עד הדרג הגבוה ביותר. שנית, לכל אזרח היתה הזכות להיכנס למתקן ולצפות בעבודת השומרים. כלומר, גם את השומרים עצמם ליווה כל העת מבט גבי נוכח-נפקד, שאפשרות נוכחותו אינה נפסקת לעולם.

שני יסודות אלו שונים במובהק מהמתרחש בשטחים הכבושים. אי-הסימטריה הוויזואלית אינה מגובה בסדר ובשקיפות. אפשר למנות כמה סוגי מבט על החיילים בשטחים:

א. מבט חזיתי פלסטיני: מבט מסוג זה אסור בתכלית האיסור בשטחים הכבושים. כפי שפורט לעיל, יחסי הראייה המותרים חדים וברורים. מבט פלסטיני ישיר בעיני החיילים מתפרש כחוצפה ועלול לגרור צעדי ענישה. הפלסטינים — כך סבורים החיילים — אינם ראויים להביט בנו. מבט ישיר דורש התייחסות שוויונית, כאל בני אדם. כפי שאראה בהמשך, זוהי דרישה מופרכת. עם זאת, המבט החזיתי הפלסטיני אינו נתפס כמאיים.

- ב. מבט חזיתי ביקורתי (ישראלי או בינלאומי): זהו מבט המטיל איום של ממש על החיילים. זו המקבילה לשקיפות הפנאופטית מהסוג השני, המתירה לכל אזרח לבוא ולצפות בתפקוד השומרים. במהדורות חדשות (בעיקר של רשתות זרות) ובסרטים תיעודיים ביקורתיים רואים חיילים המסתירים את עדשת המצלמה בכף ידם ואף תוקפים את צוותי הצילום. היפוך זווית הראייה, ההופך את החיילים מצופים לנצפים, נתפס בעיני החיילים כתקיפה. בסרטו של אבי מוגרכי, נקם אחת משתי עיני (2005), מצולמים שוב ושוב חיילים הדורשים מהצלם לכבות את המצלמה. נוכח סירובו של הצלם תוקפים אותו החיילים ויוצרים עמו מגע פיזי של ממש. לדידם, "הצלם התחיל". הצילום מתפרש כתקיפה, שמותר להתגונן מפניה באלימות. בכל פעם גולשת הסיטואציה למעין ריקוד טנגו של חיילים ומצלמות, לצילי הדיאלוג "לא נגעתי בך – אל תיגע בי".
- ג. מבט גבי מפקח: מבט זה כמעט לעולם אינו מתקיים בשטחים. לא זו בלבד שהצבא עצמו אינו מפעיל כל פיקוח ביקורתי על המתרחש בשטח, גם המערכת הפוליטית והתקשורת הממוסדת ברובן המוחלט "מיישרות קו" ומברכות על המצוי כעל הרצוי.
- ד. מבט גבי אוהד: המבט האהוב ביותר על חיילים. הוא זוכה לביטויים מוכרים כגון "כתבנו התלווה לכוחותינו"; סדרות טלוויזיה הנושאות את השם "טירונות" או "מילואים"; "קולה של אמא", ועוד כהנה וכהנה.

.5

מדי פעם נראה כאילו מערך השליטה בשטחים עובר מיכון מסוים. המינהל האזרחי, כך התבררנו, החל להנפיק לתושבים פלסטינים כרטיס מגנטי מסוג חדש, המבוסס על זיהוי ביומטרי (הס 2005). הכרטיס, שאמור להיכנס לשימוש בשבעה מעברים לאורך גדר ההפרדה, נועד ליתר מגע ואף קשר עין עם החיילים: התושב הפלסטיני יוכל להעביר את כרטיסו בחריץ המתאים ולעבור. לכאורה זהו מהלך חיובי, שמטרתו לצמצם את החיכוך בין חיילים לפלסטינים. כנרים פלסטינים, סביר להניח, לא ינגנו עוד בשבעת השערים הללו.³ אולם, יש להזכיר, גם כשיפעל הכרטיס המגנטי יוסיפו הפלסטינים להזדקק למגע עם חיילים כדי לקבל את האישורים במתקני המינהל האזרחי, והמידע ונימוקי ההחלטה יישארו תמיד חסויים מפני הפלסטינים עצמם. אם כן, מיכון המעברים – מהלך שנראה כאילו יפחית את שרירות החיילים – דווקא יקצין את הסיטואציה. את חסימות הדרכים בשטחים ניתן לחלק באופן גס לשתי קטגוריות: פיזיות ומאוישות.

³ ב-9 בנובמבר 2004, במחסום בית-איכא שליד שכם, אולץ ויסאם תיים, צעיר פלסטיני ממחנה הפליטים פרעה, לנגן בכינור לפני קצין וחיילים. מתנדבת מחסום watch, הורית הרמן-פלד, תיעדה את האירוע.

חסימה פיזית של דרכים, על ידי מכשולים שניתן להסירם רק באמצעות מכשירים מכניים, שונה מהצבת חיילים במחסום, שכן בקטגוריה הראשונה נשללת מהתושבים האפשרות להידבר עם החיילים במקרים דחופים, שבהם מעבר מכונית הוא הכרחי. עם זאת, מחסום פיזי בלבד מאפשר מעבר חופשי פחות או יותר של הולכי רגל – מצב שאינו מתאפשר כאשר המחסום מאויש. בשערים החדשים ימוצה הרע שבשני סוגי המחסומים: חסימה מוחלטת גם להולכי הרגל, בלי האפשרות לנהל משא ומתן עם החיילים. כוחות הצבא שירצו למנוע מעבר של אדם זה או אחר לא ידרשו עוד לוויכוחים ולהסברים. די יהיה בחסימת הכרטיס במחשב המרכזי.

השערים האלקטרוניים ימנעו אפילו את התקווה. השער יהפוך לשער קפקאי: כזה הנוצר במיוחד בעבור אדם ספציפי (בעזרת זיהוי ביומטרי) ויכול להישלל ממנו בקלות. זהו שער אטום העומד לפני החוק, במקום שאין בו חוק.

6.

במוסף הארץ בקיץ 2004 התפרסמה כתבה על מאכילי חתולים ברחובות הערים. אחת המאכילות שצוטטה אמרה כי מרגע שרואים את הנשמה בבעל חיים אחד אי-אפשר עוד להימלט. בעיני כל חתול רחוב היא רואה את הנפש ואין היא יכולה להישאר אישית למצוקתו.

בני אדם מרגישים מחויבות מוסרית כלפי מי שהם מזהים כסובייקט. גבולות האדישות למצוקה חופפים לרוב את הגבולות המבדילים בין אלו הנתפסים כסובייקטים לאלו המקבלים יחס של אובייקטים בלבד. כך, יש המשרטטים את הגבול רק סביב בני מינם, מעמדם או עמם ("כל המציל נפש אחת מישראל כאילו הציל עולם ומלואו") – ולעומתם יש כאלו שאינם יכולים להישאר אישיים גם נוכח פניו ומצוקתו של בעל חיים.

כדי להיות מסוגל לשרת כחייל בשטחים יש למנוע מהפלטטינים להגיע לעמדת סובייקט. לכן, לפני הכל, אסור להביט בעיניים. החיילים מפתחים מיומנות מיוחדת: חלקם מביטים דרך בני האדם העומדים מולם; אחרים מביטים מעליהם, או מעבר לכתפיהם, לעבר איזו נקודה דמיונית; אחרים קובעים מבטם בנקודה במצח או באף; מעטים משפילים עיניים בבושה כאשר הם נאלצים להחזיר אדם מהמחסום לביתו או למנוע מעבר של יולדת – אך לעולם אין הם מסתכלים בעיניים. צה"ל יודע זאת ועושה הכל כדי שהחיילים לא יראו בני אדם. לשם כך יש קטגוריות רבות: שב"ח (שוהה בלתי חוקי), תושב קבע, דרוש חקירה, אוכלוסייה אזרחית, מפגע, סייען ועוד. לעולם לא אדם בעל פנים ושם פרטי.

אולם ישנה סיטואציה אחת שבה החיילים מחפשים שם פרטי ומביטים בפנים: כאשר הם משווים בין האדם העומד מולם לבין התמונות המופיעות ב"פנקס המבוקשים". כך הופכת הראייה לראייה ממינית. זו ראייה המחפשת אחר ראייה ובטוחה ביכולתה למוצאה. "פנקס המבוקשים" מצדיק התעכבות קלה. מה יש בו באותו פנקס? דפים עם תמונות,

לרוב של פנים בלבד, לכל תמונה מוצמד שם פרטי ושם משפחה. נוסף על כך מופיע תיאור חיצוני, מספר זהות ותאריך לידה. בהמשך מפורטות הסיבות שבגינן אותו אדם מבוקש, ולא פעם יופיע גם מידע על כלי הנשק שהוא נושא עמו. מדובר בשלושה סוגי מידע שונים: סינגולרי (תמונת פנים ושם פרטי), פרטיקולרי⁴ (תיאור חיצוני, מספר זהות וגיל) ותיאורי (עשה x, מסוכן בגלל y). למעשה, כל אדם הוא נשא של שלושת סוגי המידע הללו: הוא מתאפיין כיחיד ומיוחד (מעצם היותו אדם); כחלק מקולקטיב מפקח וממוספר, שיש על אודותיו נתונים וסטטיסטיקה; וכבעל היסטוריה משל עצמו, וכן כחלק מחברה שבה הוא פועל ומטביע חותם. בפנקס שבו אנו דנים, המעמד של כל אחד מסוגי המידע משתנה ליצירת דבר-מה שונה לחלוטין.

מה רואים החיילים ב"פנקס המבוקשים"? הם רואים פנים ושמות, אך לא של בני אדם. הפנים, במקום לייצג את הסינגולריות שאינה ניתנת לרדוקציה, הופכות לסימן. "כך", מספרת לנו התמונה, "כך נראה רוע";⁵ "זהו (זכריא זבידי, למשל) שמו של הטרור" — "כזה (שם או תמונה) רָאָה וְחָסַל". "כזה ראה וחסל" — כהיפוכו ממש של "כזה ראה וקָדַשׁ" (רש"י, שמות, יב, ב). ג'ודית באטלר (2005, 99) כותבת על הרגע שבו הפנים הופכות מאתר של הומניזציה לכלי של דה-הומניזציה:

הפנים הלוכדות בעבורנו את דמותו של הרשע שוב אינן אנושיות, לפחות לא במובן שאליו כיוון לוינס. ה"אני" הפוגש בפנים אלה מנוע מלהזדהות עמן: הפנים מייצגות את מה שההזדהות עמו אינה אפשרית. ככאלה, הן משלימות מהלך של דה-הומניזציה ומכשירות את הצופה לאלימות.

הפרק האינפורמטיבי בפנקס הוא המצדיק בדיעבד את זיהוי התמונה כ"פניו של הרוע". אותו אדם, כך מסופר לנו, היה מעורב בשיגור מתאבדים ל-x, בגיוס פעילים ב-y. אל תשכחו, אומר הפנקס לקוראיו, הוא גם מחזיק נשק ארוך, אקדח ורימון יד. ידוע לך היטב, קובע הפנקס לחייל, לא רק שמגיע לו למות, אלא גם מה יקרה אם לא תשכים להורגו. "מאז המצאת המצלמה ב-1839", כותבת סוזן זונטג (2005, 25), "חָבַר הצילום למוות. התמונה הנוצרת על ידי המצלמה היא, פשוטו כמשמעו, זכר למשהו שניצב לפני המצלמה, ולכן תצלומים היו עדיפים על פני כל ציור, כמזכרת לעבר שנעלם ולאנשים אהובים שנפטרו". המצב שבו אנו דנים מדגים היטב את חבירתם יחדיו של צילום ומוות, אך הגיונו הפוך. אין זאת שהתמונה מזכירה את האדם המת (כרגע) בעודו חי (בעבר) —

⁴ סינגולרי הוא יחיד שאינו ברהחלפה, שיש אחד בלבד כמותו ואי-אפשר לצמצמו לנתונים מספריים כלשהם. פרטיקולרי הוא יחיד, אך שישנם הרבה כמותו. אדם הוא תמיד סינגולרי; כיסא, לעומת זאת, הוא פרטיקולרי: אם הוא נשבר, אפשר תמיד לקנות חדש. עם זאת, אם לכסא יש גם ערך סנטימנטלי ואי-אפשר להחליפו בכיסא אחר, אזי גם הוא סינגולרי ולא פרטיקולרי.

⁵ הצילום נחשב אובייקטיבי. הפנים שהוא לוכד הן אמיתיות. כך הופך גם הרוע לאמיתי, נוכח וריאלי. הרוע הוא מעתה עובדה.

נהפוך הוא: התמונה קובעת שאת האדם החי (בהווה) יש להרוג (בעתיד). המצלמה אינה מנצחת את המוות, היא מייצרת אותו.

התצלום הופך לסוג של "מבע ביצועי" (speech act). הוא יוצר דברים בעולם. כשם שהמילה יכולה להכריז על בני אדם כעל נשואים, התמונה יכולה להכריז על אדם כעל בן-מוות. זהו shooting act בשני מובני המילה. ה-shooting של המצלמה מוביל ל-shooting של כלי הירי.

אך התצלומים הללו אינם נשארים בגדר תמונות ספציפיות. הם דוגמה למשהו רחב בהרבה. אלו הן פני הרוע המוחלט, שחלק ממנו אמור להיות טמון בכל פלסטיני באשר הוא. השם והתמונה הופכים לאקסטנציה של כוונת הרובה. השמות מוחמד, מרוואן וזכריא הופכים לסימן, סימן של סכנה, המדביק בנוכחותו המאוימת-מאיימת כל מי שנושא גם הוא שם זה. הדוגמה מעידה על הכלל. החייל המתבונן בפנים מחפש את הסימן, את הוכחת הסיכון ולכן את האישור לפעולה. הפנים הן המקום היחיד שבו אי-אפשר להטמין חומר נפץ, אך הן מתפרשות כמסוכנות פי כמה.

7.

מה רואה הציבור הישראלי כאשר הוא מתבונן בתמונות של פלסטינים? כאשר מדובר בתמונות של מבוקשים – חיים או מתים – מציית רוב רובו של הציבור לצורת הפרשנות היחידה המותרת: זהו פרצופו של הרוע. התצלום, כדברי אריאלה אזולאי (2002, 129), "[מזרז] מחדש למחזור (הדם) של הכיבוש". כל תצלום כזה הוא תמיד הוכחה וצידוק לעבר ולעתיד. הוא חזק מאלף מילים. "ככה זה". בקרב שבו נהרגים חיילי ישראלי ומבוקש פלסטיני ייראו התצלומים כמעט שקולים. תמונת פספורט, שם, גיל. במקרים אחרים יופיעו שניהם בתצלום כשהם אוחזים בנשק. ברור, עם זאת, שהם מייצגים שני דברים שונים לחלוטין: את הטוב ואת הרע האולטימטיביים.

תמונת הפספורט של ההרוג בעיתון מייצרת שני סוגי אלימות. הראשון הוא מחיקת האדם שמאחורי התמונה. זהו ייצוג פרדוקסי, מוחק ומעלים: תמונת אדם המצהירה, כפרפרזה על תמונת המקטרת המפורסמת של מגריט, "זה אינו אדם".⁶ סוג האלימות השני טמון בדרך שבה הדיוקן משמש להצדקת המשך האלימות, בבחינת "אם כזה, או דומים לו,

⁶ ב-10.3.2005 חוסל מבוקש פלסטיני בידי כוחות מיוחדים של הצבא הישראלי. בפעולה נהרג גם כלב תקיפה שהתלווה למשימה. למחרת הופיעו בעיתון מעריב הכותרות "פרידה מלוחם על ארבע" ו"פרידה מהחבר הכי טוב". בעיתון ידיעות אחרונות נכתב "הכלב הקרבי נהרג בעת מילוי תפקידו" ו"במותו הציל הכלב האמיץ את החיילים". בשני העיתונים לוו הכתבות בצילומים של חיילים בוכים מעל הקבר הפתוח, אך לא הופיעה תמונה של המבוקש המת. ג'ודית באטלר (2005, 100) מציעה לבחון כיצד מיוצרים בתקשורת "דפוסים נורמטיביים של מובנות [ה]קובעים מה יחשב אנושי ומה לא, אילו חיים ראוי לחיות ועל אילו מיתות ראוי להתאבל". במקרה זה התשובה ברורה.

עדיין מצויים 'שם' הרי עלינו להמשיך במלחמה". הפחד הקמאי של הציבור הישראלי מפני טלי פחימה נובע מכך שהיא העזה לראות בפנים דבר אחר. בסירובה לזהות את הסימן — המובן כל כך לאחרים — מאיימת פחימה על חד-ערכיותו של ייצוג הפלסטינים לציבור הישראלי.⁷ ומה בדבר תצלומים של סבל פלסטיני? כיצד הם מוצגים וכיצד הם נתפסים בעיני המתבונן הישראלי המצוי?⁸ יש להבדיל בין שני מצבים. במצב הראשון גורם הסבל הוא ישראלי, ואילו במצב השני הגורם הוא פלסטיני. תצלומים של אדם פלסטיני סובל לא יופיעו כמעט לעולם במקום בולט בתקשורת הישראלית.⁹ לכל היותר יופיעו תצלומי חומות או בתים הרוסים כהמחשה עקיפה לסבל. רק במקרים נדירים יופיע תצלום של אדם פלסטיני סובל בעמוד הראשון של עיתון ישראלי.¹⁰ אריאלה אזולאי, במאמר המלווה תערוכה שאצרה,¹¹ מראה כיצד ההיגד הצילומי ממוסמס על ידי המילים המלוות אותו. לתצלומים בעלי פוטנציאל לזעזע את הצופה ולעורר בו תגובה מוסרית מוצמדת תזכורת על פיגוע שאירע בעבר או שנמנע ברגע האחרון. גם כאשר אזרחים פלסטינים נפגעים כתוצאה מ"טעות בזיהוי" יופיע כיתוב המתאר את מעלליו בעבר ואת תכנוניו לעתיד של מושא החיסול המקורי, וכך גם הטעות הזו מוכנסת אל תוך חישובים רציונליים של רווח, הפסד ו"שבבים שעפים כשעצים נחטבים".

ובכל זאת, במקרים מסוימים יוצגו תצלומי תקריב של פלסטיני מעונה וסובל. אלו תצלומים בסגנון מובהק של "אני מאשים", שיופיעו במקרים של "חיסול משתפי פעולה". במקרים אלו האוריינטליזם, המתיר להציג גופות של אחרים כמוצג (ראו זונטג 2005, 63–64), חובר ל"מלחמת ההסברה" ולמציצנות בכלל. המסקנה הנובעת מתצלום כזה משולשת: א. להלן (עוד) קורבן של רוע מוחלט; ב. אנו ניצבים מול אויב ברברי שמוציא אנשים להורג ברחוב ללא משפט (מזכיר משהו?); ג. מוות שאנו גרמנו לו ודאי נראה אחרת לגמרי (כמוכן שהרבה יותר פלסטינים נהרגו בידי כוחות הכיבוש מאלה שנהרגו בידי

⁷ פניו של יאסר ערפאת היו אתר מובהק לניתוח זה. הפרסונליזציה של הרוע הפלסטיני נוקזה לקלסטרן של יושב ראש הרשות הפלסטינית. שני ראשי ממשלה ישראלים הצביעו ממש על הסימן: מנחם בגין, בדברו על האיש עם "השערות על הפנים", ואהוד ברק, שחשף לדבריו את "פרצופו האמיתי" של ערפאת.

⁸ אפשר גם לשאול מה רואים הפלסטינים כאשר הם מתבוננים בעצמם. תשובה חלקית עולה מן הציטוט הבא מפי רג'א שחאדה (2005, 47), הצופה בטלוויזיה בביתו שברמאללה הנצורה בזמן מבצע "חומת מגן": "הואיל ואני עצמי בסכנה, אני מושא לסיקור טלוויזיוני. אבל בעת ובעונה אחת, כשאני מסתכל בכל זה בטלוויזיה, אני גם הצופה שעוקב אחר הסיקור החי כאילו היה הנרטיב של מה שקורה לאחרים. הייתי הצופה והנצפה; האובייקט והסובייקט". מצב זה מאפיין אמנם כל רפלקסיה עצמית, אלא שכאן הפרדוקס מוקצן: פלסטיני הספון בביתו אין מושג מה מתרחש בחוץ, ולכן את הידיעה על סבלו ועל מצבו שלו הוא יכול לרכוש רק באמצעות התקשורת המתבוננת בו.

⁹ יוצא מכלל זה המדור השבועי של גדעון לוי ושל מיקי קרצמן במוסף הארץ.

¹⁰ גם במקרה שכתבה על סבל פלסטיני מופיעה בעמוד הראשון, בצילום המצורף מופיעה הסביבה (בנוסף "מחסום קלנדיה, אתמול"), או נראה החייל הנאשם (למשל המ"פ שהואשם בווידוא ההריגה של אימאן אל-המס, או שוטרי משמר הגבול שהואשמו בהתעללות).

¹¹ "אפשר היה לראות הכל", אום אל-פאחם, 2004.

הפלסטינים עצמם). אנו ממיתים באופן "חכם" וסטריילי, לכן גם הקורבן חייב להיראות אחרת, שונה מאותה גופה עלובה למראה המופיעה בתצלום. תצלום המוות ממשיך לסייע בהבחנה בין "אנחנו" לבין "הם", וקורבנו — אותו פלסטיני אומלל — ממשיך להיות סימן, דוגמה, הוכחה.

כיום, יותר מתמיד, גם התקשורת הזרה נוכחת בחיי הישראלים, אם בצפייה ישירה ב־CNN ואם ב"ציטוטים" של תצלומי תקשורת זרה בתקשורת הישראלית. בתקשורת הזרה מוצג הסבל הפלסטיני באופן פלסטי, המזמין תגובה והתייחסות. נבחן את מותו המתועד של הילד מוחמד א־דורה בצומת נצרים כדוגמה פרדיגמטית, החושפת את שלל המגננות הישראליות המופעלות כדי להימלט מזהווי הסבל הפלסטיני. בין האסטרטגיות ניתן למנות את האשמת הפלסטינים בביצוע הירי הקטלני. אם נוכיח — כך סבורים הצבא ודעת הקהל הישראלית — שמוחמד א־דורה אכן נפגע מכדור קלציניקוב ולא מאם־16, הרי שאין כל בעיה. אפשר למחוק את השם מוחמד א־דורה ללא כל שארית. השאלה מדוע התבצעו חילופי ירי בצומת נצרים, כמו העובדה שמאות ילדים נוספים נהרגו מאז ספטמבר 2000, הופכות לזניחות.

אסטרטגיה נוספת היא ההאשמה בזיוף. מעת לעת נשמעת הטענה שמוחמד א־דורה חי וקיים; זו טענה אזוטריית אמנם, אך אין ספק שישנה כמיהה עזה בצד הישראלי שהיא תתגלה כאמיתית. תצלום, כפי שסוזן זונטג מציינת, מאבד את כל כוחו אם מתגלה שהוא מזויף או מבוים. כבר לא די לטעון ש"מקרים כאלה אכן קרו" (כמו בציורי המלחמה של גויה), אלא "כך בדיוק קרה הדבר וצולם בזמן אמת". אף שידוע שאלפים רבים נהרגו במלחמת האזרחים בספרד, עדיין מתנהל ויכוח לוהט בשאלה אם צילומו המפורסם של רוברט קאפה מבוים או אותנטי. גם אם מוחמד א־דורה חי, אין חולק על כך שרכים אחרים נהרגו בנסיבות דומות. רודנותו של הצילום, המשתלט על שדה השיח ועל הייצוג המודרניים, חושף את המציאות לפגיעות קשה. אם זה לא צולם — זה לא קיים.¹²

המחסומים המגובבים והזמניים — שהם בין מקורות הסבל העיקריים של הפלסטינים בשטחים הכבושים — אינם מצטלמים טוב, כלומר הם אינם סימן מובהק להפעלת כוח, בניגוד לגדר תיל או לחומה. אי־אפשר "לקרוא דרכם" את הסבל הפלסטיני, ומאחר שאינם מצולמים¹³ הם גם אינם קיימים.¹⁴ חנה ארנדט הזכירה, בעקבות התצלומים המזעזעים ממחנות

¹² אריאלה אזולאי (2002) מתארת אסטרטגיה נוספת: לשאול/להאשים "מה בכלל עשה שם הילד?".
¹³ רוב רובם של המחסומים בשטחים אינם מצולמים — תעלות, ערמות עפר, מחסומים זמניים המורכבים מגיפ אחד, משלושה חיילים ומסדרת דוקרנים וכן מחסומים קבועים, אך קטנים, המאוישים בצוות המונה פחות מעשרה חיילים. לפי נתוני משרד האו"ם לתיאום הומניטרי (OCHA), נכון למארס 2005 היו בגדה המערבית 64 מחסומים מאוישים, 118 חסימות דרכים, 51 שערים, 282 סוללות עפר, 35 חומות עפר ו־55 תעלות (המחסומים הזמניים אינם נספרים). מתוך רשימה זו צולמו כמעט אך ורק המחסומים הגדולים (חווארה וקלנדיה, לדוגמה). הסרט מחסומים (2003) של יואב שמיר הציג אך מעט מן המחסומים הקטנים, ובמהומה קצרת המועד שעורר העיד על היעדר התייעור של כל השאר.
¹⁴ לניתוח קצר של המחסומים ושל החומות ככלי הסתרה והדרה, ראו הנדל 2006.

המוות המשוחררים בתום מלחמת העולם השנייה, שמחנה המוות כלל לא נראה כך: כל עוד פעל המחנה כסדרו לא היו בו עַמּוֹת של גופות; פעולת ההמתה היתה נקייה, מתועשת ומדויקת (זונטג 2005, 73). במילים אחרות, דווקא הפן הנורא ביותר של תעשיית המוות הנאצית – התיעוש – הוא גם שביטל את הנוראות הראוותנית שבאה לידי ביטוי בתמונות. כאשר פעל המחנה כסדרו, "לא היה מה לראות בו". הוא לא היה מעניין. לתיעוש המוות היו פנים כפולות: העצמת הזוועה תוך הסתרתה.¹⁵

8.

זה זמן מה הולכות ומתמסדות בשטחים הכבושים כמה פרקטיקות: אב"מים (אזורי ביטחון מיוחדים), עוצר בלתי רשמי והרס בתים ללא התראה. האב"מ הוא אזור המקיף התנחלויות, בסיסי צבא וכבישים ליהודים בלבד. כל הנכנס לאזור זה מסתכן בכך שיירו בו ללא התראה. המקרה של אימאן אל-המס, הילדה בת השלוש-עשרה שנורתה למוות ברצועת עזה, הוא דוגמה אחת שהגיעה לידיעת הציבור בישראל, אך מקרים כאלה מתרחשים כל העת. פלסטינים נורים דרך קבע ללא כל התראה מפני שהתקרבו/לא התרחקו/רצו/עמדו/החזיקו בידיהם חפץ בלתי מזוהה – ובקיצור, משום שנחשדו בדבר-מה, עמום ככל שיהיה, המצדיק ירי שנועד להרוג (או לפחות מצדיק אי-ביאת חשבון עם החייל היורה).

עוצר בלתי רשמי הוא תופעה חדשה יחסית, המופיעה יותר ויותר בכפרים בגדה המערבית: כוח צה"ל נכנס לכפר ומחיל נוהל עוצר בלי להודיע על כך במערכת הכריזה או בכל אמצעי אחר, למעט נוכחות הכוח עצמו. גם במקרה זה כל היוצא מביתו מתחייב בנפשו, אך בלא שהוזהר או עודכן על כך מראש.

בפלישות הצבא לרצועת עזה – ברפיח ובאזורים אחרים – נהרסים כל העת בתים ללא התראה. התושבים מגלים שבתיהם עומדים להיהרס רק ברגע ההרס ממש. לא פעם נותרו קשישים וחולים קבורים תחת ההריסות מאחר שלא הספיקו לצאת בזמן ולברוח. בכתבה שפורסמה בעיתון הארץ (הראל 2005) העידו קצינים על הרס בתים נרחב בעזה. לשאלת הכתב, כיצד וידאו שאין תושבים בבתים, השיבו הקצינים: "הדחפור נתן מכה. הסתכלנו במשקפת ולא ראינו אף אחד יוצא – אז אישרנו לו להמשיך" (שם).

בכל המקרים שהוזכרו, חשוב לציין, חוש הראייה נותר חסר ערך לחלוטין. האב"מ אינו מסומן במרחב בשום צורה, וממילא הגדרותיו משתנות חדשות לבקרים. לעתים גבולותיו הם 150 מטר, לפעמים 300 מטר, במקרים אחרים – כל השטח עד קו הרכס הקרוב. אין צורך לציין, כמובן, שלא הפלסטינים ולא החיילים מחזיקים ברשותם אמצעי מדידה כדי לבדוק היכן בדיוק מסתיימים גבולות המטרים הנקובים.

¹⁵ אפשר לחשוב על תופעת המודרניות בכללותה מבעד לפרספקטיבה של ייצוגי המוות שלה. מעניין שכדי להזדעזע עדיין עלינו לראות מוות "פרימיטיבי". רצח בסכין נורא בעינינו יותר מפס ייצור של מוות. ככל שייצור המוות הולך ומשתכלל, כך הוא נראה פחות ופחות נורא.

בעוצר הבלתי רשמי, הרגע שבו הפלסטיני מבחין בנוכחות החייל הוא בדרך כלל רגע אחד מאוחר מדי. כל המאמר הנוכחי מבוסס על העובדה הפיזיקלית, שמהירות תנועתו של כדור רובה גבוהה ממהירות הקול. הפגיעה מקדימה את ההתראה.

9.

חמשת החושים, בתוכם בין האדם לעולם שמסביבו, מרחיבים את גבולות גופו של האדם. המאפיינים הפוזיטיביים מאפשרים לאדם להריח פרח מרוחק או לראות את השקיעה בים. התכונות המניעתיות מרחיבות את גבול הפגיעה של האדם ומקנות לו מרחב התרעה. אדם היכול להשתמש בחושיו מוקף בבושת הגנה, באזור ביטחון שהוא נושא עמו לכל אשר יפנה. גבולות האדם אינם עוברים (רק) בקו העור שלו, אלא בגבולות הראייה והשמיעה, הרחבים מגבולות הטעם, הריח או המישוש.

לפני הכל, האדם הוא יצור רואה, לפחות מבחינת ההיבטים המניעתיים. אצל סוגים מסוימים של בעלי חיים הדגש הוא דווקא על שמיעה, על הרחה או על מישוש. בעלי חיים אלו יבססו את התנהלותם במרחב על קולות או על ריחות, וגבולות בושת ההגנה שלהם ייקבעו בהתאם. ההנחה שהחוש החשוב מכל אצל בני האדם הוא חוש הראייה נובעת מכך שזהו החוש המדויק והמפותח ביותר. ולראייה: קל ללכת ברחוב ולהאזין לווקמן — קשה יותר לעשות זאת עם משקפיים אטומים. הסיבה שאנו מפחדים ללכת בחושך או בתוך יער נובעת מצמצום חגורת הביטחון החושית. היקפה הרגיל של אותה חגורה — עשרות רבות של מטרים — מצמצם למטרים ספורים. תחושת הפגיעות נובעת בפשטות מכך שזמן ההתרעה על פגיעה אפשרית פוחת באופן דרסטי.

חוש השמיעה פועל אמנם גם בחושך, אך מטבעו הוא מדויק הרבה פחות. לא תמיד ברור מה גרם לרעש ומאיזה כיוון הוא הגיע. כך, בעוד שאנו מתורגלים בנטרול מניפולציות של חוש הראייה (עצם גדול ורחוק מול עצם קטן וקרוב, השתקפויות ועיוותים), הדבר סבוך יותר באשר לחוש השמיעה.

מהמתח הזה בדיוק ניזונים סרטי האימה. בסרט כזה יישמעו רעשים שונים בבית גדול וחשוך. לעתים יתברר שהרעש החזק אינו יותר מחתול מחמד שהפיל דבר־מה; הצעדים יתגלו כחלון דופק ברוח. המתח אף יודגש בעזרת ההבדל באורך הסצנה המוקדש לכל אחד מהחושים: בעוד משך הזמן שאנו רק שומעים את התוקף יימתח ויוארך ככל האפשר, סצנת הראייה תהיה קצרה ופשוטה.¹⁶ המתח אוכד ברגע שרואים את מושא הפחד. אז מגיע זמן ההתגוננות או הבריחה, אך המתח — המועצם מההשהיה ומהמרחב הלא־ברור של השמיעה — נפסק ברגע החשיפה והזיהוי.

¹⁶ לכן יש צורך לצמצם ככל האפשר את מרחב הראייה, מה שמסביר מדוע סצנות רצח במקלחת — עם וילון המקטין את שדה הראייה של הקורבן לגבולות גופו — חביבות כל כך על במאי אימה.

ההתראה במילים היא שונה. מובן שבשום סרט מתח לא תימצא דמות המכריזה: "אני הרוצח, כרגע אני בסלון ובעוד דקה בדיוק אפתח את דלת חדר השינה". ההתראה בשטחים על הטלת עוצר או האזהרה מפני ירי קרוב תפקדו יותר כמו הדוגמה האחרונה. על החיסרון המובנה של חוש השמיעה פיצה הניסוח המילולי: "היום משעה x יוטל עוצר על הכפר y". אך עם החלת הפרקטיקות החדשות, המבטלות את ההתראה, נותר הפלסטיני במצב של מתח מתמיד.¹⁷ הוא שומע את קולות הירי אך אינו יודע אם הם מכוונים אליו. הוא שומע ג'יפים קרבים ואינו יכול לדעת אם הוטל עוצר ואם נאסרה היציאה. הוא שומע דחפורים ואינו יודע אם ביתו נמצא על הכוונת. עמירה הס (2004) כתבה מרפיח:

בכל פלישה של צה"ל לעיר פלסטינית, מתברר, מתגבש בקרב האוכלוסייה הנכבשת סדר יום דומה של ניהול הקשיים והחרדות... קודם תמיד מגיעים הקולות. אדם מתעורר מהירי ומקולות הנפץ, ומנסה למקם עצמו במרחב החדש לפי מיקומם של קולות כלי הנשק. מהיכן מגיע הירי – מהאוויר, מהיבשה, מדרום – ואיפה להסתתר: במטבח או תחת גרם המדרגות... (ההדגשות שלי).

.10

הפלסטיני נותר במצב תמידי של גוף חשוף לפגיעה. בועת ההגנה שלו נעלמת וגבולות גופו עוברים בקו העור. הפלסטיני יודע שעבר על החוק רק ברגע הפגיעה בו. כך מגיעים אקט העברה, השיפוט, ההכרעה, ההתראה והביצוע לזיקוקם ברגע אחד. הקנס מגיע עם הדוח; הירייה מגיעה עם פסק הדין. היעדר האזהרה הופך את העולם לדור־מדי. כל שנותר הוא הגוף והחוזן (=הכוח), בלי שום קשר של תיווך ביניהם. עובדת נוכחותו של הכוח היא לא רק התנאי (ההכרחי) לפגיעה, אלא גם הסיבה (המספקת) לה. אנשים מתים "כי הם שם". רגע התקשורת הוא גם רגע המוות, כאשר עצם ההתקשורת מייצרת את סיומה. בין הגוף לבין העולם אין מרחב: המרחב עצמו נעלם מפני שכל פעולה משפיעה מיד. קול הירייה, כאמור, מגיע לגוף שכבר אינו מסוגל לשמוע.

¹⁷ ההתראה "עוצר או שאני יורה!" היא מבע ביצועי נגטיבי. המבע המתרה כשלעצמו אינו פעולה (כמו בדוגמה הקלאסית, "הרי את מקודשת לי"); ההתראה היא פעולה העומדת להתרחש אלא אם כן תהיה תגובה "נכונה" כלפיה. זהו מבע מכשירי ביצוע בשלושה מובנים: הוא משמש לה מכשיר (instrument), כלומר הפעולה מתווכת דרך המבע ומחויבת לעבור דרכו; המבע מכשיר את הקרקע לפעולה; הפעולה מוכשרת (הופכת לכשרה) משום שהיתה התראה – אם החייל צעק לפני שירה, הפעולה כשרה. ההתראה הנזכרת לעיל אינה הורגת, אך חוסר תגובה כלפיה הוא בהחלט קטלני. המבע הביצועי הנגטיבי היה (לפחות לכאורה) תנאי הכרחי לביצוע פעולת ההרג. כעת נעלם המבע ונותר רק הביצוע.

.11

“התחרות!” קרא מיץ פטל. הוא רץ מהר, אבל בארץ יצורי הפרא כבר ירד ערב. קול לא מוכר קרא: “עצור או שאני יורה”. ותבכה הג'ירפה. ויבכה האריה (אפשטיין 2005).

.12 סיכום

על היחס שבין תנאי נראות לבין כוח ושליטה נכתב לא מעט. מישל פוקו, לכל אורך עבודתו, הדגיש את חשיבות המבט המפקח והממשמע.¹⁸ בתנאים השוררים בשטחים הכבושים נוצר מצב שונה, המצדיק ניתוח מחודש של יחס זה. עקב היעדרם המובנה של חוק ושל שגרה נוצר בשטחים מרחב של מחנה (Azoulay and Ophir 2005). המחנה, כותב אגמבן בספרו *Homo Sacer*,

הוא המרחב שנפתח כאשר מצב היוצא מן הכלל מתחיל ליהפך לכלל. כך, מצב היוצא מן הכלל, שהיה במהותו השעיה זמנית של שלטון החוק על בסיס מצב עובדתי של סכנה, רוכש עתה מערך מרחבי קבוע, שנותר ככזה, למרות הכל, מחוץ לסדר הרגיל... הנכנס למחנה נע באזור שבו אי-אפשר להבחין בין חוקי פנים, בין יוצא מן הכלל וכלל, בין חוקי ובלתי חוקי (אגמבן 2003, 422–423).

חיייהם של יושבי המחנה נותרים “חיים חשופים” (bare life): אפשר לפגוע בהם בלי לתת דין וחשבון ולקפד את חיייהם בלי לבצע רצח. במקום אחר, אגמבן מביא מפי רוברט אנטלם (Antelme) את העובדה ששוכן מחנות המוות הנאציים לא יכול היה עוד להבחין בין ייסורי הקור העז לבין מעשיהם האכזריים של אנשי האס-אס (שם, 432). משמעות עובדה זו היא היעדרו של מרחב המפריד בין הכוח הפועל לבין האדם הנפגע. כשם שהקור שרוי בכל ועוטף את האדם עד שאינו יכול לנתק מגע — כך גם אכזריותם של שומרי המחנה. כל פעולה משפיעה מיד. אין דרך להתגונן, אין לאן לברוח. הכוח השלטוני הופך לחלק מהטבע: שרירותי כמוהו וחוקי כמוהו. חוקי בדיעה שהעינוי או המוות בוא יבוא; שרירותי באי-הידיעה מתי וכיצד.

כך, הכניסה לשדה הראייה של השומר הופכת מסוכנת כשלעצמה. המבט עצמו הופך נשא של סבל ושל מוות. בקסדות הטייסיס החדישות צלב הכוונת מוקרן אל תוך שדה הראייה של הטייס, וכל שעליו לעשות הוא להביט במטרה וללחוץ על ההדק. המבט הוא תמיד כבר מבט מכוון; מבט פונקציונלי.¹⁹ “כזה ראה וכבר חוסל”. לצד זאת, המבט החיילי עיוור כמו כדוריו ופגזיו הנורים כמעט באקראי (וודאי ללא מתן דין וחשבון אמיתי על יעדם

18 לדין בחשיבות הנראות במרחב הציבורי, ראו אזולאי 1999, בעיקר פרקים 3–4.

19 דוגמה לכך היא הפקודה השגורה לפעילות מבצעית של חיילי הרגלים בצבא: “קנה מלווה מבט”.

ועל הסיבה לשיגורם). ילדים נפגעים מכדור "תועה" בכיתת לימוד, קיר מופל ללא התראה וכן הלאה.

דואליות זו הוסברה לעיל: החיילים אדישים לפלסטינים ה"רגילים", השרויים במצב של "חיים חשופים". בהם אין צורך לטרוח ולהביט. ממילא אין הבדל גדול אם יחיו או ימותו. בהם אפשר לנהוג בשרירות. אולם בניגוד לפלסטינים ה"רגילים" ניצבים אותם "מיוחסים" – ידוענים של ממש – שתמונותיהם מופיעות בפנקסי החיילים. לגביהם מתקיים ההבדל. כלפיהם החיילים אינם נותרים אדישים. את המיוחסים יש להרוג מיד עם ראייתם, מנשק קל או בטיל המשוגר ממסוק.

בשני המקרים אין חוק ואין התראה והחיים נחשפים לא רק מקיומם הפוליטי, אלא גם מכל מערכות ההגנה הגופניות. בשטחים הכבושים, חושי הכובש נושאים מוות ואילו חושי הנכבש אינם מניחים לו להתגונן.

ביבליוגרפיה

- אגמבן, ג'ורג'יו, 2003. "הומו סאקר: הכוח הריבוני והחיים החשופים", טכנולוגיות של צדק: משפט, מדע וחברה, ערך שי לביא, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב, עמ' 395–434.
- אזולאי, אריאלה, 1999. אימון לאמנות: ביקורת הכלכלה המוזיאליית, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- , 2002. "מגש הכסף", ימים רעים, ערכו אריאלה אזולאי ועדי אופיר, רסלינג, תל-אביב, עמ' 126–140.
- אלתוסר, לואי, 2003. על האידיאולוגיה, רסלינג, תל-אביב.
- אפשטיין, אלכס, 2005. "מותו של מיץ פטל", הארץ, מוסף תרבות וספרות, 25.3.2005.
- באטלר, ג'ודית, 2005. "חיים פגיעים", מטעם 2: 87–104.
- גבעוני, מיכל, 2001. הפנאופטיקון של ג'רמי בנתהם כתחום מוסרי, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- הנדל, אריאל, 2006. "החומה, הבעיה, והסתרתה: על הפרדה והעלמה כמאפיין בולט של ההווה הישראלי", מטעם 5.
- הס, עמירה, 2004. "לפי קולות הירי והנפץ מחליטים התושבים היכן כדאי להתחבא", הארץ, 19.5.2004.
- , 2005. "כרטיס מגנטי לפלסטינים ייתר מגע עם חיילים", הארץ, 28.3.2005.
- הראל, עמוס, 2005. "קצינים: צה"ל מפעיל כוח לא מרוסן בהרס בתים", הארץ, 24.1.2005.
- זונטג, סוזן, 2005. להתבונן בסבלם של אחרים, מודן, תל-אביב.
- סוויסה, שלומי, 2003. אל-מוואסי: חיי היומיום במובלעת, דוח בצלם, מארס 2003.
- שחאדה, רג'א, 2005. כשהדרור הפסיק לשיר: רמאללה במצור — יומן, ידיעות אחרונות, תל-אביב.
- שוכרים שתיקה, 2005. "עדויות לוחמים על הוראות פתיחה באש באיר"ש ובאזח"ע", אוגוסט 2005.
- Azoulay, Ariella, and Adi Ophir, 2005. "The Monster's Tail," in *Against the Wall*, ed. Michael Sorkin. New York and London, New Press.